

80 LET HISTORIE NAŠÍ CENTRÁLNÍ BANKY

David Martinčík

Úvod

Dne 1. 4. 2006 uplynulo 80 let od zahájení činnosti instituce, jejíž přímou pokračovatelkou je dnešní Česká národní banka. Takové kulaté narozeniny jsou jistě vhodnou příležitostí, pro ohlédnutí a konstatování, že náš tvůrce měnové politiky má historii, za níž není třeba se stydět.

1. Rakousko-Uhersko (Privilegovaná rakouská národní banka, Rakousko-Uherská banka)

První bankou, která na našem území plnila funkci centrální banky ve smyslu úvěrování vlády, byla Vídeňská městská banka založená v roce 1705. Ve Vídni jako centru rakouského bankovníctví vznikla v roce 1816 Privilegovaná rakouská národní banka – autorem návrhu na konsolidaci měny po napoleonských válkách byl ministr financí hrabě Filip Stadion. Podle zakládacího patentu měla banka (Nožička 1946):

1. Na základě zásob mincí, které jí mají být odevzdány ministerstvem financí nebo se do ní dostanou jinými cestami, vydávati platební poukázky pod názvem bankovky, které mohou na žádost jejich držitele kdykoliv při výměnné pokladně, opatřené náležitými prostředky, býti v plné svojí hodnotě vyměněny za kovovou minci, a bráti pomocí těchto bankovek z oběhu papírové peníze;
2. Ze své volné hotovosti eskomptovati spolehlivé směnky a jiné kupecké papíry;
3. Jestli průběhem jejího působení výše jejích kapitálů dovolí rozšíření obchodní činnosti, poskytovati zápůjčky na nemovitosti, předpokládajíc úplné jejich zajištění.

Banka byla soukromou akciovou společností a získala emisní monopol na území Rakouska (nikoliv Uher) na dobu 25 let. Nešlo však o absolutní monopol, neboť svoje státovky mohlo současně emitovat také ministerstvo financí. Její hlavní činností měla být snaha o stabilizaci katastrofální finanční situace státu po napoleonských válkách. V roce 1841 se dostala pod přímou kontrolu vlády resp. ministerstva financí – tím se emisní monopol dostal do jeho rukou absolutně.

Po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 došlo k rozšíření bankovek Privilegované rakouské národní banky i na území Uher. Po více než deseti letech vzniká v roce 1878 zákonem nová Rakousko-Uherská banka vykonávající monopol na celém území monarchie. Silný vliv státu přes ministerstvo financí byl zachován. Měnová politika v té době prakticky neměla velký význam, neboť většina peněz v oběhu byly hotovostní peníze kryté drahými kovy – stříbrem a od roku 1892 podle zákona o peněžní reformě zlatem.

Svoji první filiálku zřídila Privilegovaná rakouská národní banka roku 1847 v Praze a potom ještě v dalších městech českých zemí – Brně, Olomouci a Opavě. Toto otevřelo dveře soukromým vídeňským bankám, které poté zakládaly své pobočky nejen v Praze, ale i v národnostně německém pohraničí, zejména pak v severních Čechách. Totéž platilo o německých bankách a německých podnikatelích. Přístupnost bankovních služeb české podnikatelské vrstvě však byla stále nízká. Většina peněžních ústavů se zabývala operacemi se zajišťováním finančních toků státu a německy mluvících podnikatelských kruhů. Velké finanční potíže českých podnikatelů a nedostatek českého kapitálu vůbec byly příčinou rozvoje svépomocného úvěrního družstevnictví (kampeliček) od poloviny 19. století. Pomalu se

rozvíjející český bankovní kapitál byl reprezentován třemi peněžními ústavami. V roce 1868 byla založena Živnostenská banka pro Čechy a Moravu, téhož roku byl založen ještě Záložní úvěrní ústav v Hradci Králové a v roce 1870 Kolínská úvěrní banka. Posledně uvedená byla po přeložení svého sídla do Prahy přejmenována na Pražskou úvěrní banku (Sekanina 2001).

Roku 1873 probíhala hluboká hospodářská krize, která byla spojena také se státním bankrotem. Ačkoliv byla bilance Rakousko-Uherské centrální banky tajná, z určitých pramenů vyplývá, že banka vládu velice často úvěrovala, což společně s malou rozpočtovou disciplínou bylo hlavní příčinou rozpadu veřejných financí monarchie. Všechny tři bankovní ústavy tuto hlubokou hospodářskou krizi roku 1873 přežily a v období ekonomického rozmachu v 80. a 90. letech k nim přibyla ještě Zemská banka království českého (1890). Byla to veřejnoprávní banka, jejíž vznik byl iniciován Českým zemským sněmem a jejím úkolem bylo plnit úlohu určitého centra všech peněžních institucí v Čechách. Dominantní postavení si však po celou éru Rakousko-Uherska podržely vídeňské bankovní domy.

2. První republika (Bankovní úřad ministerstva financí, Národní banka československá)

Po rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku samostatného Československa v roce 1918 bylo hlavním úkolem vybudovat silné hospodářství, kde by rozhodující úlohu hráli podnikatelé čeští a slovenští. Prvním krokem ve finanční oblasti, který k tomuto cíli směřoval, byla měnová reforma. Mezi 3. a 12. březnem 1919 došlo k měnové odluce (okolkování staré rakousko-uherské měny). Stažení staré měny a její postupné nahrazení Československou korunou proběhlo do poloviny roku 1920. Právními podklady pro měnovou reformu byly *zákon Národního shromáždění č. 84/1919 Sb., jímž se ministr financí zmocňuje, aby provedl nařízením okolkování bankovek a soupis jmění za účelem uložení majetkové dávky* (vydaný i účinný od 25. 2. 1919); *nařízení Ministra financí č. 86/1919 Sb., ve srozumění s ministrem spravedlnosti o okolkování bankovek vydaných Rakousko-uherskou bankou a nalézajících se na území československého státu* (vydané i účinné taktéž od 25. 2. 1919) a *zákon Národního shromáždění č. 187/1919 Sb., jímž se upravuje oběh a správa platidel v Československém státě a doplňuje zmocnění ministerstva financí dané zákonem ze dne 25. 2. 1919, č. 84 Sb. z. a n. – tzv. měnový zákon* (vydaný 10. 4. 1919, účinný až od 12. 4. 1919):

§ 1 Právo vydávati v oblasti Československého státu platidla a raziti mince přísluší až na další zákonné ustanovení výhradně státu.

§ 2 Bankovky označené ve smyslu zákona ze dne 25. února 1919, č. 84 Sb. z. a n., jsou, pokud nebudou vyměněny za jiná platidla, zákonným platidlem, a jest stát i kdokoliv jiný povinen přijímati je při placení v jmenovité jich hodnotě.

§ 3 Neoznačené bankovky Rakousko - uherské banky - pokud ministr financí ohledně některých druhů přechodně jinak neustanoví - přestávají býti zákonným platidlem.

§ 4 V právním poměru Rakousko - uherské banky k bankovkám jí vydaným nenastává touto úpravou žádná změna. Státní správa Československého státu vyhrazuje si však ohledně bankovek označených ve smyslu zákona ze dne 25. února 1919, č. 84 Sb. z. a n., výhradní právo, uplatňovati vůči Rakousko - uherské bance nároky z nich plynoucí.

§ 5 Měnová jednotka pro oblast Československého státu označuje se jako koruna československá, ve zkratce Kč.

§ 6 Závazky znějící na koruny rakousko - uherské měny, které jsou splatny v oblasti Československého státu, platí se v korunách česko - slovenských, při čemž se počítá jedna koruna československá za jednu korunu rakousko - uherskou. Ministr financí je zmocněn stanoviti, pokud mezinárodní styk zvláštními státními smlouvami nebude upraven, z tohoto pravidla úchyly.

§ 7 Zlaté, stříbrné, niklové, bronzové a železné mince korunové měny rakousko - uherské a stříbrné zlatníky rakouské měny zůstávají až na další v oběhu. Ministr financí může stanovit v tomto ohledu úchyly. ...

V průběhu měnové odluhy byl k 11. 3. 1919 zřízen při ministerstvu financí státní úřad s názvem Bankovní úřad ministerstva financí, který měl funkci centrální banky. Mezi jeho činnosti patřilo zabezpečování domácího peněžního oběhu a devizového hospodářství, správa zlatých rezerv státu a státního dluhu, emise peněz a jejich ochrana proti falzifikaci. Bankovní úřad vznikl vlastně převzetím hlavního ústavu Rakousko-Uherské banky se sídlem v Praze a jejích 30 filiálék na území Československa. Vznik a působnost Bankovního úřadu se řídila *nařízením Vlády Československé republiky č. 246/1919 Sb., o organizaci Bankovního úřadu ministerstva financí, o statutu Bankovního výboru při ministerstvu financí, o obchodech Bankovního úřadu ministerstva financí, dále o vyúčtování a převzetí lombardu a pokladničních poukázek, vyúčtování žirových účtů Rakousko-uherské banky a o převzetí zaměstnanců této banky* (vydané 12. 5. 1919, účinné od 11. 6. 1919).

Vrcholným řídicím orgánem byl Bankovní výbor skládající se z 10 členů jmenovaných ministrem financí, a z předsedy, což byl buď ministr nebo jeho náměstek. Členové byli odborníci působící v průmyslu, zemědělství, obchodu a peněžnictví – používalo se tzv. odvětvové složení. Členství ve výboru bylo čestné a bezplatné. Operativní vedení zajišťovalo úřednické vedení – tzv. Obchodní správa neboli ředitelství. Vrchní ředitel nebo jeho zástupce byli zváni na zasedání bankovního výboru s hlasem poradním. Kontrolu Bankovního výboru zajišťovala přítomnost zástupce Kontrolní komise Parlamentu na jeho schůzích. Mezi nejdůležitější kompetence patřila správa peněžního oběhu včetně emise peněz, správa státního dluhu, pokladní služba, vedení státních účtů a clearingové služby pro bankovní sektor. Od 24. 4. 1920 převzal Bankovní úřad od Československé devizové ústředny správu zlatých a devizových rezerv a řízení devizového hospodářství včetně měnového kurzu. Základním nástrojem bylo stanovení výše úrokové míry u emisních úvěrů pro peněžní ústavu. Bankovní úřad sloužil také jako poradní orgán pro ministra financí. Pro omezení nadměrné emise peněz platil již tehdy zákonný zákaz přímého úvěrování vlády (Bažantová 1999).

Přípravou na založení plnohodnotné centrální banky byl *zákon Národního shromáždění č. 347/1920 Sb., o akciové bance cedulové* (vydaný 14. 4. 1920, účinný od 21. 5. 1920):

§ 1 Úprava oběhu platidel jest výhradním právem státu. Úprava tato provedena bude tímto zákonem a zákonem měnovým, po případě dalšími zvláštními zákony.

§ 2 Aby státu včas byl zjednan další prostředek k postupné úpravě měny, zmocňuje se vláda, aby vykonajíc vhodná opatření přípravná zřídila v době, kdy k tomu budou dány hospodářské předpoklady, akciovou banku cedulovou.

§ 3 Základem pro výdaj bankovek bude měnová jednotka, určená měnovým zákonem.

§ 4 Cedulová banka budiž vybudována podle ustanovení tohoto zákona a pode stanovy, jež tvoří součást jeho. Stanovy tyto mohou být měněny jenom zákonem.

§ 5 Bance této přísluší péče o oběh platidel a správné působení jejich ve státě, o poskytování úvěrů obchodu, průmyslu a zemědělství, o vybudování zařízení odúčtovacích (clearingů), o organizaci a soustředování příjmů a hotovostí státních, dále péče o udržování kursu měnové jednotky na zahraničních trzích na výši zákonem jí dané.

§ 6 Banka zastupuje ve shodě s ministerstvem financí stát na mezinárodních clearingových zařízeních. ...

Ke zřízení banky ovšem došlo až v období prosperity československé ekonomiky – po zažehnání nebezpečí poválečné inflace a následné deflace zahájila svoji činnost 1. 4. 1926

Národní banka československá (ustavující schůze se konala 21. 3. 1926). Právním podkladem byl zákon č. 102/1925 Sb., *Národního shromáždění, kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 14. 4. 1920, č. 347 Sb. z. a n., o akciové bance cedulové* (vydaný 23. 4. 1925, účinný od 26. 5. 1925) – Čl. I: „(1) *Vládě se ukládá, aby zřídila podle zákona ze dne 14. dubna 1920, č. 347 Sb. z. a n., o akciové bance cedulové (bankovního zákona), který se tu zároveň mění a doplňuje, „Národní banku Československou“.* (2) *Tím mění se § 2 bankovního zákona.*“, dalším právní pokladem byla vyhláška č. 43/1926 Sb., *Ministra financí o zahájení činnosti Národní banky Československé* (vydaná i účinná od 1. 4. 1926). Ke dni založení Národní banky československé ukončil svoji činnost Bankovní úřad ministerstva financí. Národní banka československá byla akciová společnost s objemem základního kapitálu (tzv. akciové jistiny) 12 mil. zlatých dolarů Spojených států amerických, který byl rozdělen na 120 tis. akcií, z nichž státní správě připadlo právě 40 tis těchto akcií. Akcie byly od roku 1927 kotovány na pražské burze.

Bance bylo uděleno výhradní právo na emisi bankovek na dobu 20 let od zahájení její činnosti. Koruna se tak vlastně stala měnou bankovkovou, zatímco dříve byla měnou státovkovou. Mezi základní povinnosti banky patřila péče o peněžní oběh, úvěrový systém a devizové hospodářství, dále také plnila roli banky státu (zabezpečovala transakce státní pokladny). Banka sice mohla přímo úvěrovat kromě obchodních bank i podniky, ale samozřejmě nikoliv stát. Mohla pouze vystupovat jako poradní orgán a konzultant vlády v měnových záležitostech. Hlavním úkolem bylo udržovat měnový kurz československé koruny, který byl Národním shromážděním v roce 1929 stanoven na základně zlatého obsahu na 1 Kč = 44,58 mg zlata – koruna však za zlato volně směnitelná nebyla, byla v tzv. standardu zlaté devizy tj. byla směnitelná za jinou měnu, která byla směnitelná za zlato; bankovky ale měly zpočátku povinné zlaté krytí ve výši 25 %. Tento úkol se dařilo velice dobře plnit a československá měna se stala velmi žádanou na světových devizových trzích. Až do roku 1932 se kurz pohyboval v úzkém pásmu +/- 0,3 %. V letech 1934 a 1936 sice proběhly devalvace vždy o 16 % (jednu šestinu zlatého obsahu), ale jednalo se vlastně jen o vyrovnání disparity měnového kurzu se zhodnocením zlata na světových trzích.

Akciová forma měla bance dodat nezávislost na vládě a omezit politické tlaky na její činnost. Stát však vlastnil třetinu akcií, proto bylo provázání banky a státu velice silné. Nejvyšším statutárním orgánem byla valná hromada akcionářů, svolávaná jedenkrát ročně, kterou tvořili akcionáři, tedy českoslovenští státní občané vlastníci alespoň 10 akcií. V pravomoci valné hromady byla volba některých členů Bankovní rady a členů Revidujícího výboru.

Vedoucím orgánem byla Bankovní rada v čele s guvernérem. Guvernéra a další tři členy jmenoval na návrh vlády prezident republiky. Šest členů volila valná hromada, z nichž jednoho jmenoval prezident republiky viceguvernérem (náměstkem). Funkční období guvernéra bylo pětileté, zatímco ostatní členové bankovní rady měli funkční období šestileté. Členové Bankovní rady volení valnou hromadou byli obměňováni postupně – každý rok jeden a u prvních volených členů bylo každý rok losováno, kdo Bankovní radu opustí. V Bankovní radě bylo důsledně dodržováno odvětvové složení jejích členů. Pomocným poradním orgánem posuzujícím bonitu směnek předkládaných k reeskontu byl Sbor cenzorů jmenovaný Bankovní radou pro obvod každé pobočky z představitelů hospodářských kruhů daného regionu. Výkonným orgánem byla Obchodní správa, neboli Ředitelství v čele s vrchním ředitelem.

Kontrola Národní banky byla v zásadě dvojitá: akcionářská a ze strany státu. Valnou hromadou byl volen pětičlenný Revidující výbor, který dohlížel na vnitřní hospodaření a podílel se na sestavení roční bilance. Revidující výbor byl volen na dobu pěti let. Každoročně byl obměňován jeden člen a stejně jako v případě volených členů Bankovní rady se každý rok

losovalo, kdo bude nahrazen. Z úředníků Ministerstva financí vláda jmenovala vládního komisaře, který sledoval zachování zákonů, stanov, zúčastňoval se jednání Bankovní rady a byl ze zákona povinen protestovat proti takovému usnesení Bankovní rady, které podle jeho názoru odporovalo zákonu, stanovám nebo zájmům státu. V takových případech měla být věc projednána ve vládě a v případě sporu mělo být rozhodnuto v ad hoc ustaveném rozhodčím soudu, který měl být sestaven společně s vládou a bankou. Závěrečné účty (roční účetní závěrka) byly přezkoumatelné Nejvyšším kontrolním úřadem (Bažantová 1999).

Celkové spojení banky a státu bylo na dnešní poměry velice silné. Je však třeba vycházet z toho, že jak ekonomická realita, tak teorie byly diametrálně odlišné od dnešní situace – neznámé byly pojmy jako agregátní poptávka po penězích, agregátní nabídka peněz, peněžní báze, multiplikátory peněžní báze, model IS-LM, různé verze Phillipsovy křivky, atd.; dokonce nebyly ani statisticky publikovány údaje o hrubém domácím produktu – začalo se pouze s jeho počítáním pro studijní účely. Přelom 20. a 30. let byl poznamenán sporem o zavedení plného zlatého krytí československé měny. Diskuse vedené v Národní bance československé i mimo ni se nesly v duchu čtyř názorových proudů, z nichž každý představoval jiný pohled na řízení měnové politiky (Venclovský 1996):

Směr převládající v první polovině 20. let byl reprezentovaný tvůrcem měnové reformy, předčasně zesnulým Aloisem Rašínem (první československý ministr financí, který 18. 2. 1923 podlehl zraněním po atentátu, který na něho spáchal mladý levicový radikál Štoupal). Byl to vyhraněný neoliberální proud stavící na první místo vyrovnaný státní rozpočet při jeho současné minimalizaci; šetrnost ve veřejných rozpočtech byla naprostou prioritou. V měnové politice bylo jediným řešením přechod k čistému zlatému standardu (100 % krytí a plné směnitelnosti měny za zlato), který by automaticky garantoval stabilitu kupní síly měny. Dalšími představiteli byli Cyril Horáček (ministr financí po Rašínovi) a Vilém Pospíšil (guvernér Národní banky). Určitým vítězstvím tohoto proudu bylo již zmíněné stanovení zlatého obsahu koruny v roce 1929.

Směr reprezentovaný Karlem Englišem (ministrem financí, guvernérem Národní banky, prvním rektorem Masarykovy univerzity v Brně a posledním „předúnorovým“ rektorem Univerzity Karlovy) vycházel z Englišovy teleologické národohospodářské teorie, která zdůrazňuje pohled na hospodářskou realitu přes zájmy a cíle ekonomických subjektů a přes jejich rozhodovací procesy. V oblasti měnové politiky kladl důraz na souvislosti emise peněz s tvorbou národního produktu a s jeho rozdělováním. Ve své knize *Soustava národního hospodářství Engliš* napsal (Engliš 1994): „*Umělá kupní síla se tvoří výdejem papírových peněz inflační povahy. Je jím výdej státovek; je jím také vždycky úvěr cedulové banky, když jím netvoří jen směnný prostředek (když půjčuje na přínos do národního produktu), nýbrž když mimo tento případ tvoří kapitál provozní a zvláště investiční pro podniky, nebo když půjčuje spotřebnímu hospodářství (státnímu).*“ Spojení měny se zlatem nepovažoval za vhodné – cena zlata se na světových trzích dostávala do výrazného pohybu nahoru a proto tedy nelze spoléhat na automatickou stabilitu zlaté československé koruny. Centrální banka má být neutrální a nesmí svojí emisní politikou řešit ani problémy výroby a investic, natož pak problémy státního rozpočtu.

Směr českých keynesiánů (jednalo se o umírněnou, intelektuálně laděnou levicovou opozici vůči předchozím směrům) reprezentovaný významným teoretikem Josefem Mackem a posledním guvernérem „nesocialistické“ Národní banky Jaroslavem Nebesářem¹ odmítal v měnové politice koncepci neutrality peněz. Penězům tedy v duchu keynesova učení

¹ Je to Nebesář nebo Nebešář? Čekal bych spíš Nebesáře, ale netuším. Nechť erudovanější posoudí...

připisovali schopnost ovlivňovat reálné charakteristiky ekonomiky – produkci a zaměstnanost. Z tohoto důvodu prosazovali aktivní měnovou politiku, jejímž cílem mělo být vytváření dodatečné koupěschopné poptávky a tím snížení nezaměstnanosti. Zlaté krytí bylo s tímto „viděním“ ekonomiky samozřejmě naprosto neslučitelné.

Poslední myšlenkový směr se prosazoval zejména v politických a nikoliv ekonomických kruzích – šlo o směr marxistický. Tento proud pouze přejímal Marxovu teorii a využil ji pro opoziční politickou kritiku vlády a Národní banky.

Mezi uvedenými národohospodářskými směry existoval také spor o nezávislost centrální banky na vládě. Tyto spory nabývaly na intenzitě podle toho jak složitá byla hospodářská situace (Venclovský 1996). Keynesiánský směr zastával užší vztah centrální banky a vlády s ohledem na podporu boje s nezaměstnaností. Také připomínal, že stát se vlastně vzdal části své suverenity tím, že delegoval emisní monopol centrální bance, a že jedině stát může být při řízení měnové politiky nestranný: jen on může objektivně posoudit a rozhodnout, jakým směrem by se měla měnová politika ubírat. (Macek 1945-48) část třetí (*Peníze*) napsal: „*Proti zneužívání bankovek špatnými vládami měl cedulovou banku chránit její „soukromý charakter“. Stát neměl mít na vedení banky žádného vlivu, aby si nemohla špatná vláda vypůjčovat „papírové peníze“ k účelům hospodářsky pochybeným a sociálně škodlivým. Tento požadavek ochrany měny před špatnou vládou nemá svůj důvod jen v zásadním liberalismu, který odmítá vůbec státní vliv na hospodářský život. Požadavek, aby špatná vláda nemohla zneužívat cedulové banky je v zásadě správný, jenže tak, jak jej liberální kapitalisté uplatňovali, tj. ve formě akciové cedulové banky, nelze jej ani hájit, neřku-li uskutečnit. Správa měny je jednou z hlavních funkcí veřejné správy – asi tak důležitou, jako organizace a správa školství, spravedlnosti, dopravy, veřejného zdravotnictví a p. Vláda je odpovědná národu také za řízení hospodářského života ve státě, protože jde tu o důležitou stránku (aspekt) života sociálního. To se ukazuje v dobách krize.*“ Proti těmto názorům se uvádělo, že měnová politika musí být vedena skutečnými odborníky z praxe peněžnictví: mělo se za to, že jedině tak je možné zabránit tomu, aby byla (KDO? CENTRÁLNÍ BANKA? není to jasné) vtahována do problémů veřejných rozpočtů. Tato diskuse se tedy od té dnešní moc nelišila. Je třeba si uvědomit, že pojetí měnové politiky bylo jiné než v současnosti. Cíle měnové politiky nebyly přesně kvantifikovány (srov. dnešní režim cílování inflace popř. cílování cenové hladiny). Pro obecně formulovaný cíl stabilizace kupní síly československé koruny také nebyl formulován žádný zprostředkující cíl (mezicíl) jako růst peněžní zásoby nebo krátkodobé úrokové sazby – transmisní mechanismy měnové politiky nebyly v podstatě známy. Je však možno bez nadsázky říci, že z dnešního pohledu byla měnová politika Národní banky československé v období první republiky úspěšná. Od Velké hospodářské krize sice mezinárodní situace nahrávala postupnému rozpadu zlatého standardu a otevírala cestu k uspořádání, jež bylo institucionálně ukotvené konferencí v Bretton-Woods na sklonku 2. světové války, přesto je toto pro českou měnu výjimečně příznivé období stále inspirací – koruna patřila mezi jednu z „nejtvrdších“ měn.

Veškerý pozitivní vývoj (nejen v měnové oblasti) byl ukončen až německou agresí – samostatná činnost Národní banky československé byla přerušena.

3. Druhá republika a Protektorát (Národní banka Česko-Slovenská, Národní banka pro Čechy a Moravu)

Po událostech v německém Mnichově byla nejprve Národní banka československá přejmenována na Národní banku Česko-Slovenskou a bylo změněno označení československé koruny (Kč) na koruny (K) – *vládní nařízení č. 16/1939 Sb.I, Vlády republiky Česko-Slovenské,*

kterým se mění označení měnové jednotky ve zkratce a některá ustanovení o Národní bance Česko-Slovenské (vydané 27. 1. 1939, účinné od 2. 2. 1939). Poté došlo k zastavení její činnosti na území mimo Protektorát Čechy a Morava a k vytvoření Národní banky pro Čechy a Moravu (na území Slovenského štátu plnila funkce centrální banky Slovenská národní banka), která byla plně podřízena Říšské bance v Berlíně – vládní nařízení č. 96/1939 Sb., Vlády Protektorátu Čechy a Morava o zastavení působnosti Národní banky Česko-Slovenské na území mimo Protektorát Čechy a Morava (vydané 31. 3. 1939, účinné od 7. 4. 1939). Od 1. 10. 1940 se stala na našem území zákonným platidlem vedle koruny také říšská marka (RM), jež byla směnitelná v poměru 1 RM = 10 K – vládní nařízení č. 321/1940 Sb., Vlády Protektorátu Čechy a Morava o nové úpravě měny (vydané 28. 9. 1940, účinné od 1. 10. 1940):

§ 1 Hodnota koruny určuje se jednou desetinou říšské marky. Tím se mění zákon ze dne 9. října 1936, č. 262 Sb., a vládní nařízení z téhož dne, č. 263 Sb.

§ 2 Koruna určená podle § 1 nahrazuje v poměru 1:1 dosavadní měnovou jednotku ve všech tuzemských právních poměrech, které s ní počítají. Vypořádání pohledávek a závazků, vzniklých v poměru k cizině před 1. říjnem 1940 na základě dosavadní hodnoty koruny, upravují zvláštní předpisy o kursovém rozdílovém řízení.

§ 3 Ministr financí se zmocňuje, aby učinil opatření potřebná k vyrovnání případného rozdílu, který vyplývá u Národní banky pro Čechy a Moravu v Praze z propočtu zásoby zlata a cizozemských platidel podle § 1.

§ 4 Toto nařízení nabývá účinnosti dnem 1. října 1940; provede je ministr financí.

Německé okupační síly důsledně provedly koncentraci českých peněžních ústavů a jejich přeměnu ve filiálky německých bankovních domů. Pouze Živnostenská banka si uchránila svoji samostatnost, i když pouze relativní. Zlaté zásoby předválečné republiky byly Němci doslova zplundrovány, koruna byla znehodnocována nadměrnou emisí určenou ke krytí výdajů německých okupantů. V peněžním oběhu zůstal po okupantech chaos.

4. Období reálného socialismu (Národní banka československá, Státní banka československá)

Po osvobození Československa se jedním z nejdůležitějších úkolů stala obnova válkou a okupanty zničeného hospodářství. Do těchto úkolů spadalo také vyřešení otázek finanční a měnové politiky země. Bezprostředně po stabilizaci složité situace byla obnovena činnost samostatné Národní banky československé tím, že bylo provedeno sloučení válkou oddělených centrálních bank pro Čechy s Moravou a Slovensko a bylo navázáno na již osvědčený prvorepublikový stav. Právním podkladem pro obnovení činnosti Národní banky byl *dekret č. 139/1945 Sb., Prezidenta republiky o přechodné úpravě právních poměrů Národní banky Československé* (vydaný 19. 10. 1945, účinný od 26. 11. 1945):

§ 1 Národní banka Československá se sídlem v Praze vykonává činnost cedulové banky na celém státním území.

§ 2 (1) Slovenská národní banka v Bratislavě se stává oblastním ústavem Národní banky Československé a označuje se jako "Národní banka Československá, oblastný ústav pre Slovensko".

(2) Pokud se v předpisech z doby nesvobody mluví o Slovenské národní bance, třeba tím rozuměti Národní banku Československou.

§ 3 Národní banka Československá vykonává svoji činnost v zemích České a Moravskoslezské podle zákona ze dne 14. dubna 1920, č. 347 Sb., o akciové bance cedulové, ve znění předpisů tento zákon měnicích a doplňujících, a na Slovensku podle ustanovení vládního nařízení ze dne 4. dubna 1939, č. 44 Sl. z., o Slovenské národní bance.

§ 4 (1) Národní banku Československou spravuje dočasná správa, jmenovaná vládou po dohodě se Slovenskou národní radou.

(2) Na dočasnou správu Národní banky Československé přecházejí všechny povinnosti a práva zákonných (statutárních) orgánů Národní banky Československé a Slovenské národní banky.

§ 5 Vláda se zmocňuje, aby provedla nařízením majetkové sloučení obou složek cedulového ústavu.

§ 6 Ustanovení zákona č. 347/1920 Sb. ve znění předpisů tento zákon měnicích a doplňujících a vládního nařízení č. 44/1939 Sl. z., pokud odporují ustanovením tohoto dekretu, se zrušují.

§ 7 Tento dekret nabývá účinnosti dnem vyhlášení; provedou jej všichni členové vlády.

Zároveň s obnovením činnosti centrální banky proběhla peněžní reforma – nahrazení „protektorátních“ korun za novou československou korunu (Kčs) v poměru 1 K = 1 Kčs (peněžní reforma byla připravována londýnskou exilovou vládou již od roku 1941). Cílem bylo stáhnout z oběhu přebytek oběživa, který hrozil vyvoláním inflace, protože neodpovídal nízkému objemu nabídky zboží ve válkou zničeném hospodářství. Všechny staré koruny byly staženy z oběhu a na fyzickou osobu bylo možno vyměnit pouze 500 Kčs, zbývající část peněz byla připsána na účty v bankách, které bylo možno vybírat pouze postupně, čímž se skutečně zamezilo poválečným inflačním tlakům. Právním pokladem pro měnovou reformu se stal *dekret č. 91/1945 Sb., Prezidenta republiky o obnovení československé měny* (vydaný 19. 10. 1945, účinný od 20. 10. 1945):

§ 1 (1) Měnovou jednotkou na celém území Československé republiky je počínajíc dnem 1. listopadu 1945 československá koruna (Kčs).

(2) Československá koruna nahrazuje v poměru 1 : 1 dosavadní korunové měnové jednotky (Kč, K, Ks) ve všech právních poměrech, které s nimi počítají. ...

§ 10 (1) Ve dnech 29. října až 4. listopadu 1945 lze vyměnit u výměnných míst částku nejvýše 500 Kčs na každou fyzickou osobu uvedenou ve výplatním listě na předložení lístku pro domácnost (odběrní knížky) a výplatního listu. Výše vyměněné částky se poznamená do výplatního listu, jehož číslo se vyznačí v lístku pro domácnost (odběrní knížce). ...

Československá koruna měla pevně stanovený kurz k americkému dolaru v poměru 50 Kčs = 1 USD, což vyplývalo z postavení Československa jako zakládajícího člena Mezinárodního měnového fondu a Světové banky.

Období bezprostředně po válce je charakteristické likvidací německých a maďarských bank, které se aktivně podílely na procesu germanizace československé ekonomiky. V říjnu 1945 podepsal prezident Beneš čtyři znárodnovací dekrety, z nichž dva se týkaly peněžnictví – *dekret č. 102/1945 Sb., Prezidenta republiky o znárodnění akciových bank* (vydaný 24. 10. 1945, účinný od 27. 10. 1945) a *dekret č. 103/1945 Sb., Prezidenta republiky o znárodnění soukromých pojišťoven* (vydaný 24. 10. 1945, účinný od 27. 10. 1945). V bankovníctví zůstaly znárodnění ušetřeny pouze družstevní a veřejnoprávní ústavy lidového peněžnictví. Po znárodnění zůstalo pouze 16 samostatných bank – v Čechách 10 a na Slovenku 6. Povinnou součástí firmy (názevu) bylo označení „národní podnik“. Tento proces centralizace bankovníctví byl již od počátku doprovázen představami o jednotném státním vedení peněžnictví a soustředění všech peněžních prostředků do jednoho místa, které by umožnilo úplnou kontrolu nad jejich toky a využívání. Podle dekretu č. 102/1945 Sb., byla v březnu 1947 vládou zavedena tzv. Ústřední správa bank, která kontrolovala všechny znárodněné banky a představovala vlastně první krok k pozdější úplné centralizaci československého bankovníctví do jedné monobanky.

Celý vývoj (nejen) v měnové oblasti v letech 1945 – 1947 vlastně jen směřoval k centrálně plánovanému hospodářství. Únorový puč v roce 1948 byl pouze posledním krokem k uchopení moci a definitivnímu nastolení prosovětské orientace a budování hospodářství podle sovětského vzoru. Komunistická strana Československa nemusela brát již žádné ohledy na ostatní politické (a ekonomické) názory.

Proces centralizace bankovního sektoru pokračoval dále – zatímco v roce 1945 existovalo 16 bank národních (znárodněných) podniků, v únoru 1948 jich bylo již pouze 5 – Živnostenská banka, Moravská banka, Legionbanka v Čechách a na Slovensku Slovenská banka a Tatrabanka. V březnu 1948 bylo vládním usnesením rozhodnuto o sloučení stávajících bank do dvou peněžních ústavů – v Čechách tak zůstala jen Živnostenská banka a na Slovensku Tatrabanka (ale ani ta neměla dlouhého trvání – zanikla v roce 1950). Toto bylo dočasné kompromisní řešení mezi českými a slovenskými komunisty – je třeba mít na paměti, že vztahy Čechů a Slováků po 2. světové válce nebyly nijak pevné, a to ani uvnitř KSČ. Kromě těchto dvou bank národních podniků tvořila bankovní soustavu ještě Investiční banka a Poštovní spořitelna.

Investiční banka vznikla *zákonem č. 183/1948 Sb., Národního shromáždění republiky Československé o Investiční bance* (vydaný 20. 7. 1948, účinný od 3. 8. 1948). Úkolem banky bylo financování a úvěrování stavebních organizací a kontrola uvolňování prostředků na investice a generální opravy (dlouhodobé investiční záměry) a vznikla sloučením čtyř (dosud neznárodněných) peněžních ústavů:

- Československý reeskontní a lombardní ústav;
- Zemská banka pro Čechy – ústřední banka spořitelen v Čechách a na Moravě;
- Zemská banka pro Moravu a Slezsko;
- Slovenská hypoteční a komunální banka;
- Poštovní spořitelna jako státní peněžní ústav byla zřízena již *zákonem č. 143/1930 Sb.*

Národního shromáždění republiky Československé o poštovní spořitelně (vydaný 23. 9. 1930, účinný od 29. 10. 1930). V roce 1948 byla změněna na celostátní peněžní ústředí, národní podnik – *zákon č. 182/1948 Sb., Národního shromáždění republiky Československé, kterým se rozšiřuje působnost a mění právní povaha Poštovní spořitelny* (vydaný 20. 7. 1948, účinný od 1. 9. 1948).

Celkovou organizaci peněžní sféry upravoval *zákon č. 181/1948 Sb., Národního shromáždění republiky Československé o organizaci peněžnictví* (vydaný 20. 7. 1948, účinný od 3. 8. 1948). Kromě oblasti bank upravoval také oblast lidového peněžnictví (místní spořitelní banky, záložny, kempeličky a úvěrová družstva) a umožnil cestu k jednotnému systému státní spořitelny.

Postavení centrální banky bylo nově upraveno *zákonem č. 38/1948 Sb., Ústavodárného Národního shromáždění republiky Československé o Národní bance Československé* (vydaný 11. 3. 1948, účinný od 24. 4. 1948):

§ 1 Stát vykonává správu měny na celém státním území v rozsahu stanoveném tímto zákonem Národní bankou Československou (dále "banka").

§ 2 Banka má výhradní právo vydávati bankovky, řídí v tuzemsku oběh platidel a dbá o správnou jejich funkci ve státě.

§ 3 (1) Banka se účastní vypracování hospodářského plánu se zřetelem na zájmy měny a na zabezpečení plánu po stránce finanční.

(2) Banka podle potřeb československého hospodářství a se zřetelem na hospodářský plán řídí peněžní trh a pečuje o poskytování úvěru hospodářství a o účelné soustředování a hospodárné využití peněžních prostředků.

Tento zákon přetrhl kontinuitu právního vývoje a nahradil zákon o akciové bance cedulové z roku 1920. Na jeho základě byla Národní banka Československá zestátněna, byly nově vymezeny její funkce s ohledem na potřeby centrálně plánovaného hospodářství a také upraveny její vztahy k ostatním bankám. V čele banky stála Bankovní rada sestávající z guvernéra a viceguvernéra jmenovaného i odvolávaného prezidentem republiky na návrh vlády a ze sedmi dalších členů jmenovaných i odvolávaných vládou na návrh ministerstva financí. Funkční období členů bankovní rady bylo pětileté.

Nevhodnost takové organizace bankovníctví, prolínání funkcí centrální a obchodní banky a také faktická historická kontinuita s prvorepublikovou Národní bankou byly hlavními překážkami při plnění stanovených úkolů a přiměly centrální plánovače k vytvoření nové centrální banky sovětského typu. Státní banka československá (SBČS) vznikla *zákonem č. 31/1950 Sb., Národního shromáždění republiky Československé o Státní bance československé* (vydaný 9. 3. 1950, účinný od 1. 4. 1950):

§ 1 Aby bylo zabezpečeno plnění všech úkolů, které se týkají měny a peněžnictví a nejsou obstarávány přímo jinými státními orgány, a aby tyto úkoly byly plněny v souladu s hospodářským plánováním, zřizuje se Státní banka československá (dále „banka“).

§ 2 (1) Banka převezme veškerá práva a závazky 1. Národní banky Československé, 2. Živnostenské banky, národního podniku, 3. Slovenské Tatra banky, národního podniku, 4. Poštovní spořitelny, národního podniku, postupně podle pokynů ministerstva financí.

(2) Ústavy uvedené v odstavci 1 ukončí svou činnost převodem práv a závazků na banku a zaniknou dnem, který stanoví ministr financí vyhláškou ve Sbírce zákonů.

§ 3 (1) Banka je státním ústavem; je právnickou osobou. Neručí za závazky státu, leč by výslovně takovou záruku převzala.

(2) Označení banky je "Státní banka československá".

(3) Sídlo banky jest v Praze.

(4) Banka požívá právní ochrany, která přísluší národním podnikům.

§ 4 (1) Banka vykonává svou činnost ústředím v Praze, oblastním ústavem pro Slovensko v Bratislavě a pobočkami; úkoly poboček může pověřit i jiné peněžní ústavy.

(2) Banka upraví své rozčlenění organizačními pravidly, která schvaluje ministr financí.

Svoji činnost zahájila 1. 7. 1950 a ihned převzala všechny právní vztahy stávajících bank, kterým sice byla zachována právní subjektivita, ale fakticky se staly specializovanými útvary SBČS, pouze Investiční banka svoji činnost vykonávala i nadále. Novou Státní bankou byl převzat model sovětského bankovníctví, kde centrální banka zaujímá pasivní pozici a její činnost je řízena měnovým plánem podřízeným souhrnnému národohospodářskému plánu. Pojetí měnové politiky tak plně odpovídalo úloze peněz v socialistickém hospodářství (Sekanina 2001).

Do vymezeného okruhu činností Státní banky československé patřilo: přijímání peněžních vkladů na běžné a šekové účty a vkladní knížky, poskytování přímého krátkodobého úvěru hospodářství (činnosti jež jsou v tržním hospodářství nemyšlitelné), kontrola plnění hospodářského plánu, vykonávání pokladní služby pro stát, činnost ústředí bezhotovostního platebního styku, operace s cennými papíry, provádění platebního styku s cizinou, obchodování

s drahými kovy a samozřejmě emisní činnost. Banka byla plně podřízena ministerstvu financí. V jejím čele stál generální ředitel, který byl osobně odpovědný ministru financí a musel se řídit jeho pokyny a směrnicemi. Generálního ředitele a jeho náměstka jmenovala a odvolávala vláda na návrh ministra financí a oba skládali slib do rukou ministra financí. Jednotlivé úseky činnosti řídili vrchní ředitelé jmenovaní a odvolávaní ministrem financí po slyšení rady odborů. Délka funkčního období nebyla u vrcholných představitelů banky vůbec stanovena.

Celou organizaci bankovníctví upravoval *zákon č. 84/1952 Sb., Národního shromáždění republiky Československé o organizaci peněžnictví* (vydaný 11. 12. 1952, účinný od 1. 1. 1953). Bankovní soustavu tak tvořila pouze Státní banka československá (podřízená i podle tohoto zákona ministerstvu financí), Investiční banka a nově vzniklé státní spořitelny.

SBČS se do povědomí veřejnosti zapsala (nikoliv ale vlastní vinou) měnovou reformou z 1. 6. 1953. Tato peněžní reforma nyní označovaná také jako „loupež století“ završila přechod k socialistickému systému. Právním podkladem byl *zákon č. 41/1953 Sb., Národního shromáždění republiky Československé o peněžní reformě* (vydaný 30. 5. 1953 – sobota(!), účinný od 1. 6. 1953):

§ 1 Další rozvoj národního hospodářství staví náš stát před úkol provést peněžní reformu vydáním nových peněz a stažením starých, s cílem zvýšení kupní síly československé koruny a upevnění jejího kursu.

§ 2 (1) Peněžní jednotkou na území Československé republiky je počínajíc dnem 1. června 1953 československá koruna (Kčs), která se rovná 0,123426 g ryzího zlata; její kurs v poměru k rublu se stanoví na 1,80 Kčs za jeden rubl. Na tomto podkladě určuje Státní banka československá poměr československé koruny k cizím měnám.

(2) Československá koruna se dělí na 100 haléřů.

§ 3 (1) Zákonnými penězi na území Československé republiky jsou počínajíc dnem 1. června 1953:

a) bankovky Státní banky československé po 100, 50, 25 a 10 korunách československých,

b) státovky po 5 a 3 korunách československých a po 1 koruně československé,

c) mince po 25, 10, 5 a 3 haléřích a po 1 haléři.

(2) Vydání jednotlivých druhů peněz a jejich popis, jakož i jejich stažení vyhláší ministr financí ve Sbírce zákonů.

Ačkoliv byla v té době sobota běžným pracovním dnem, svědčí přijetí tak zásadního zákona právě v sobotu a stanovení jeho účinnosti na pondělí o snaze vše před odbornou i laickou veřejností utajit. Cílem reformy ve skutečnosti bylo zlikvidovat vše minulé a zcela přetřhnout kontinuitu peněžního vývoje. Také zlaté krytí bylo prázdným pojmem a mělo sloužit jen k umlčení nespokojenosti. Přes oficiální politické proklamace dopadla reforma velice drasticky na všechny vrstvy společnosti téměř stoprocentním smazáním úspor. Fyzickým osobám byla hotovost do výše 300 Kčs vyměněna v poměru 5:1, další výměna se uskutečňovala v poměru 50:1. Vklady, které ještě byly vázány z reformy v roce 1945, byly úplně anulovány, nové vklady byly do výše 5000 Kčs přepočteny v poměru 5:1, u zbývajících hodnot se přepočítací poměr postupně snižoval až na 30:1 u hodnot nad 50000 Kčs. Tato drastická měnová reforma vytvořila centrálnímu plánu prostor pro snížení cen (oproti cenám převzatým z volného trhu) a umožnila zrušit přidělový lístkový systém.

Celá tato doba byla poznamenána strachem z důsledků peněžní reformy. Celá „akce“ byla připravována v naprosté tajnosti za výrazné spolupráce sovětských poradců. Ještě v sobotu 30. 5. 1953 prohlásil prezident Antonín Zápotocký v rozhlase slova o „neotřesitelnosti a pevnosti naší měny“ a popřel jakékoliv přípravy měnové reformy. Nakonec byla pro jistotu

reforma oznámena v nedělním tisku z 31. 5. 1953, pro většinu obyvatel však byla velkým překvapením. Reforma vyvolala také silné odmítavé reakce veřejnosti, kdy největší vlna nespokojenosti proběhla v Plzni. Dělníci ze Škodových závodů a ostatní občané uspořádali velké protestní demonstrace, o kterých tehdejší režim z pochopitelných důvodů neinformoval a ve snaze zamést celou záležitost „pod koberec“ také neměl naštěstí zájem o výraznější potrestání organizátorů.

Od roku 1954 přestalo být Československo členem Mezinárodního měnového fondu a Světové banky, ekonomické napojení na Sovětský Svaz a kopírování jeho vzoru tak zesílilo. Od poloviny 50. let se však stále častěji ukazovalo, že sovětský model řízení je pro československou ekonomiku nevhodný a vyžaduje určitou korekci. Reforma (či spíše pokus o reformování nereformovatelného – ostatně celé hospodářské dějiny socialismu jsou dějinami neustálých reforem; pokusy o sblížení socialismu s kapitalismem a spojování tržních nástrojů se systémem společenského vlastnictví a centrálního plánování se ukázalo jako nefunkční „třetí cestou“) prováděná v letech 1958-1961 je známa jako Rozsypalova reforma, podle jejího hlavního autora a prvního náměstka předsedy Státního plánovacího úřadu Kurta Rozsypala. Jádrem reformního pokusu byla změna plánovacího mechanismu – centrum mělo vypracovávat především plány dlouhodobého charakteru s orientační funkcí, navazující střednědobé plány (pětiletky) měly být samozřejmě závazné, ale i tak se jednalo o celkové uvolnění a jistou decentralizaci. Reforma však záhy narazila na ideologické bariéry, obavy z oslabení vlivu centra zapříčinily v roce 1961 její ukončení a návrat k původní sovětské koncepci hospodářské politiky.

Co se týče Státní banky, tak byla uvolněna její silná podřízenost ministerstvu financí. Jednalo se však o změnu faktickou, nikoliv právní – podřízenost ministerstvu financí zůstala zakotvena jak v zákoně o SBČS, tak v zákoně o organizaci peněžnictví.

Státní banka měla dbát na efektivní využívání peněžních prostředků, měla být vůči podnikové sféře „objektivním“ orgánem (zprůsnění měkkého rozpočtového omezení podnikové sféry) a proto také již v roce 1958 převzala od Investiční banky financování a úvěrování investiční výstavby - poté zůstala Investiční bance pouze úschova a správa cenných papírů a po vypořádání těchto obchodů měla Investiční banka zaniknout; v této redukované podobě však přetrvávala až do roku 1989. Role centrální banky začala být chápána jako nezávislá na státní exekutivě. Představitelé banky se začali pravidelně zúčastňovat zasedání vlády a dostávali také větší prostor pro prezentaci svých vlastních názorů. V souvislosti s částečným osamostatněním SBČS se začalo se sestavováním, předkládáním a vyhodnocováním samostatného měnového plánu, který byl jednou částí z tzv. vrcholných plánů (státní plán, státní rozpočet a měnový plán). Význam měnového plánu nelze však přeceňovat, ale i tak bylo uznání měnového pohledu na proces plánování významným pokrokem (Velek 1996). Centrální banka se tak na zbývající část období reálného socialismu stala orgánem, který byl z celkové hierarchie řídicích orgánů poněkud vyčleněn. Již dříve byla částečná personální kontinuita s „předsocialistickou“ Národní bankou zárukou jejího nezařazení mezi standardní vykonavatele centrálního plánu. Po uvolnění prostředí začal větší počet pracovníků jezdit na služební cesty „na západ,“ a zprostředkovával tak kontakt se standardním bankovníctvím. V bance se také začaly pořádat různé odborné semináře – z oblasti ekonometrie, ekonomické teorie a později i výpočetní techniky.

Novou ústavou z roku 1960 se Československá republika stala podle názvu socialistickou. V bankovníctví nastaly pouze dílčí změny. Roku 1964 byla založena Československá obchodní banka jako akciová společnost ze 100 % vlastněná státem, která prováděla zahraničně-obchodní operace pro podnikovou sféru. V roce 1969 byla v návaznosti na nové federativní uspořádání

republiky rozdělena Státní spořitelna na samostatnou Českou státní spořitelnu a Slovenskou státní spořitelnu. Všechny existující „obchodní“ banky však byly plně podřízené plnění plánů SBČS – jednalo se o jedноступňový bankovní systém (v podstatě monobanku).

Uvolněná a proreformní atmosféra 60. let se odrazila v novém zákoně o centrální bance. Přijat byl zákon č. 117/1965 Sb., *Národní shromáždění Československé socialistické republiky o Státní bance československé* (vydaný 10. 11. 1965, účinný od 10. 11. 1965):

§ 1 Státní banka československá (dále jen "banka"), zřízená v roce 1950, je ústřední bankou Československé socialistické republiky.

§ 2 (1) Označení banky je "Státní banka československá" nebo "Štátna banka československá".

(2) Sídlem banky je Praha.

(3) Banka může svým jménem nabývat práv a zavazovat se.

Banka byla konečně legislativně vyvázána z podřízenosti ministerstvu financí. Pouze v zásadních finančních a měnových otázkách musela postupovat v dohodě s ministrem financí. V čele banky stál generální ředitel a jeho náměstci, všichni byli jmenováni vládou bez návrhu. Délka funkčního období nebyla vůbec stanovena. Jako poradní orgán měl generální ředitel k dispozici tzv. bankovní správu.

V souvislosti s vyvrcholením reformního úsilí – tzv. Šikova reforma (Ota Šik však nebyl jediným autorem reformy, mezi další patřili např. Čestmír Kožušník, Zdeněk Vergner, Bohumil Komenda, Rudolf Kocanda, Zdeněk Kodet a Otakar Turek) se v roce 1968 objevila v SBČS snaha o vytvoření určitého simulovaného modelu uvnitř samotné centrální banky, kde některé útvary měly hrát roli emisní banky a některé útvary roli obchodních bank. Reforma bankovníctví tak směřovala k dvoustupňovému bankovnímu systému. Práce začaly nabírat na intenzitě a postupně přerůstaly v přípravu vytvoření samostatných bank. Tento trend byl přerušen jednak změnou politickou (normalizace) a dále diskusí o státoprávním uspořádání – od 1. 1. 1969 byla Československá socialistická republika federací; určila tak nová ústava, tj. Ústavní zákon č. 143/1968 ze dne 27. října 1968 o Československé federaci.

Profederální síly začaly považovat vlastní emisní činnost a vlastní emisní banku za atribut suverenity. Místo silné a jednotné Státní banky byla organizačně vytvořena pyramida (po vzoru ostatních orgánů státní správy) tří emisních center – federálního a dvou republikových (Velek 1996). Teprve zákonem č. 144/1970 Sb., *Federálního shromáždění Československé socialistické republiky o Státní bance československé* (vydaný 21. 12. 1970, účinný od 1. 1. 1971) byla „federální pyramida“ legislativně zakotvena, o samostatných republikových emisních bankách však hovořit nelze – tento ekonomický omyl by býval vedl k velkým hospodářským problémům a je zásluhou pracovníků SBČS, že tomu zabránili. Nový zákon změnil také organizaci vrcholného vedení centrální banky a způsob jeho jmenování: i zde se odrazila snaha o federativní uspořádání. V čele banky stál předseda jmenovaný a odvolávaný prezidentem republiky na návrh vlády. Předsedu zastupuje v plném rozsahu místopředseda jmenovaný a odvolávaný vládou na návrh předsedy. Každý ze dvou nejvyšších představitelů banky musel být z jiné části federace. V čele jednotlivých úseků banky stáli generální ředitelé jmenováni a odvolávaní taktéž vládou na návrh předsedy.

V normalizačním období se Státní banka úspěšně zaměřovala na snahu o zachování stability ekonomického vývoje, skrytá a potlačena inflace byla díky tradiční měnové disciplíně velmi nízká. Nástup perestrojky v roce 1985 v Sovětském Svazu našel odraz také v Československu (i když velmi slabě). Součástí třetího reformního pokusu byla také bankovní reforma směřující k dvoustupňovému bankovnímu systému – opakovala se tak snaha z konce 60. let a některé

myšlenky byly znovu oživeny. Reforma byla načasovaná k 1. 1. 1990 a přesáhla tak do doby po „sametové“ revoluci.

Zásadní změnou směřující k zavedení dvoustupňového bankovního systému bylo oddělení emisní a obchodní (úvěrové) činnosti centrální banky (Revenda 1999). Novou právní úpravu postavení centrální banky představoval *zákon č. 130/1989 Sb., Federálního shromáždění Československé socialistické republiky o Státní bance československé* (vydaný 15. 11. 1989, účinný od 1. 1. 1990):

§ 1 (1) Státní banka československá je ústřední bankou Československé socialistické republiky.
 (2) Státní banka československá má postavení ústředního orgánu státní správy Československé socialistické republiky v oblasti měny a v rozsahu stanoveném tímto zákonem a zvláštními zákony v oblasti bankovníctví, při udělování povolení a vydávání obecně závazných právních předpisů.
 (3) Při výkonu své působnosti Státní banka československá používá ekonomických nástrojů a vydává obecně závazné právní předpisy.
 § 2 (1) Státní banka československá je právnickou osobou se sídlem v Praze; její označení v jazyce českém je "Státní banka československá" a v jazyce slovenském "Štátna banka československá".
 (2) Státní banka československá vystupuje v právních vztazích svým jménem a nese odpovědnost z těchto vztahů vyplývající.
 (3) Státní banka československá neručí za závazky státu, pokud výslovně takovou záruku nepřevzme. Stát ručí za závazky Státní banky československé, jen je-li tak výslovně stanoveno zákonem nebo pokud takovou záruku výslovně převzme.

Banka dostala do rukou nástroje, které jsou sice standardní v tržních ekonomikách, ale byly stále sevřené do kleští centrálního plánování a ústřední tvorby cen a úrokových sazeb. SBČS byla v rámci reformy rozdělena na novou SBČS, činnou podle nového zákona (1 stupeň bankovní soustavy) a dvě obchodní banky – Komerční banku Praha a Všeobecnou úvěrovou banku Bratislava (spolu s již pěti existujícími bankami tvořily 2 stupeň bankovní soustavy). Právní úpravu celého sektoru bankovníctví představoval *zákon č. 158/1989 Sb., Federálního shromáždění Československé socialistické republiky o bankách a spořitelnách* (vydaný 13. 12. 1989, účinný od 1. 1. 1990). Výslovně počítal s komerční činností bank v rámci „socialistického podnikání“ a dokonce umožňoval založení peněžního ústavu hned v několika právních formách.

Bankovní systém v Československu na počátku roku 1990 je zachycen v tabulce 1.

Tabulka č. 1 **Bankovní systém ČSSR na přelomu let 1989 a 1990**

Státní banka československá

Jako centrální banka řídila pomocí plánu pokladního, úvěrového (sestavovány od roku 1951), devizového (sestavován od 1960) a měnového (sestavován od 1970) všechny ostatní banky, které sice měly právní subjektivitu, ale fakticky byly pouze jejími „specializovanými pobočkami“. Do 1. 1. 1990 plnila také funkce běžné obchodní banky pro sektor podniků a od roku 1958 poskytovala také dlouhodobé investiční úvěry. Od 1. 1. 1990 byla opět „čistě“ centrální bankou.

Česká státní spořitelna a Slovenská státní spořitelna

Specializovaly se na vkladové a úvěrové operace pro obyvatelstvo na příslušném území. Dispozice a účely použití vkladů obyvatel byly dány rozpisem úvěrového plánu SBČS.

Československá obchodní banka

Specializovala se na úvěrové, platební a zúčtovací operace mezi podniky a zahraničním.

Dispozici s prostředky v zahraničních měnách určoval devizový plán SBČS.

Investiční banka

Do roku 1958 se specializovala na dlouhodobé investiční úvěry. Poté jí zůstaly pouze operace spojené se správou a úschovou cenných papírů.

Komerční banka Praha a Všeobecná úvěrová banka Bratislava

Obě vznikly 1. 1. 1990 v rámci reformy bankovníctví a specializovaly se na úvěrově obchodní činnost pro podnikový sektor na daném území federace.

Živnostenská banka

Specializovala se na platební a zúčtovací operace se zahraničím pro soukromé osoby. Do určité míry prováděla vlastní podnikatelskou činnost prostřednictvím pobočky v Londýně.

Zdroj: Revenda 1999, upraveno

Závěr

Česká národní banka jako přímý právní nástupce Národní banky československé je samostatnou měnovou autoritou na našem území. Její současné postavení je dáno jak zákonem č. 6/1993 Sb., o ČNB tak ústavním zákonem č. 1/1993 Sb., Ústava ČR. Historie samostatného centrálního bankovníctví na našem území není ani krátká ani dlouhá – nejstarší centrální banky vznikaly už v 17. století (Sveriges Riksbank v roce 1668, Bank of England v roce 1694), zatímco některé státy dosud samostatnou centrální banku nemají a z mnoha dobrých důvodů ani necítí potřebu ji založit. Renomé, jež si Národní banka československá získala svou odborností a úspěchy v prvorepublikovém období bylo jistě skvělým začátkem této historie. Po zavedení systému centrálního plánování bylo nutné přetrhout kontinuitu měnového vývoje s první republikou, a tak byla vytvořena Státní banka československá, která odpovídala sovětskému vzoru měnové politiky jako pouhé součásti národohospodářských plánů. I v této době si však banka ponechala jistou (byť zpočátku velmi malou) míru nezávislosti a svojí činností se zasloužila o nízkou míru zjevné i skryté inflace. Československo a dnes Česká republika je tak zemí, kde je relativně přísná měnová politika již „historicky zakořeněna“.

Literatura

- [1] BAŽANTOVÁ, I. (1999) Zrod československé měny. *Ekonomická revue*, č. 2, 1999, s.22-33.
- [2] ENGLIŠ, K. (1994) *Národní hospodářství /Vybrané kapitoly/*. Brno: 1994.
- [3] MACEK, J. (1945-1948) *Sociální ekonomika – Kurs národního hospodářství, části I-V*. Praha: Česká grafická unie, 1945-1948.
- [4] NOŽIČKA, J. (1946) *Hospodářský a měnový vývoj našich zemí*. Praha: Česká společnost národohospodářská, 1946.
- [5] REVENDA, Z. (1999) *Centrální bankovníctví*. Praha: Management Press, 1999.
- [6] SEKANINA, M. (2001) Vznik a vývoj centrálního bankovníctví na našem území. *Ekonomická revue*, č. 4, 2001.
- [7] VELEK, J. (1996) Zhodnocení poválečného působení SBČS (období 1950-1989). *Sborník vědecké konference k 70. výročí centrálního bankovníctví v České republice Praha 26. dubna 1996*. Praha: ČNB, 1996.
- [8] VENCOVSKÝ, F. (1996) Spory o peněžní politiku Národní banky československé ve 20. a 30. letech z pohledu dnešní peněžní teorie a praxe. *Sborník vědecké konference k 70. výročí centrálního bankovníctví v České republice Praha 26. dubna 1996*. Praha: ČNB, 1996.

- [9] VENCOVSKÝ, F. A KOL. (1999) *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha: Bankovní institut, 1999.

Summary

The Bank of Vienna Town was the first bank which gave credits to the government of our territory. The first bank with emission monopoly was Privileged Austrian National Bank which was established in 1816. More than 60 years later Austro-Hungarian Bank which had the function of central bank till the time of disintegration of monarchy in 1918 was established. After foundation of independent Czechoslovak republic, the Bank Office at the Finance Department was founded and subserved the function of central bank. Although the separate central bank act was accepted as soon as in 1920, the National Bank of Czechoslovakia came into being in 1926 in the period of prosperity and helped to overcome war problems. The undisputed economic success of the National Bank and Czechoslovak economy in general during the period of "first" republic were terminated by German occupation. The first development after the war focused on centralization of Czechoslovak banking system, however, the communistic putsch in February 1948 meant definitive shift towards establishing the banking system according to Soviet model. The National Bank was nationalized and in 1950 subsequently transformed into institution according to Soviet design – Czechoslovak State Bank. The bank was fully subordinated to The Department of Finance and requirement of the general economic plan. The Czechoslovak State Bank became the standardly operating holder of monetary policy in market economy until the change of political regime in 1989.